
Hrvoje KEKEZ

Prethodno priopćenje
Hrvatski institut za povijest,
Zagreb

BELA IV.
I JAČANJE
KRALJEVSKE
VLASTI U LICI,
BUŽANIMA I
KRBAVI NAKON
PROVALE TATARA
1242. GODINE

U trenutku kada je stupio na prijestolje, kralj Bela IV. suočio se s činjenicom da su kraljevska vlast i utjecaj izrazito oslabjeli na cijelom prostoru Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, osobito u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Zato je obnovu kraljevske vlasti postavio kao glavni cilj svoje vladavine.¹ Malo je sačuvanih isprava o prostoru današnje Like tijekom vladavine kralja Bele IV. Ipak iz onih koje se odnose na razdoblje nakon provale Tatara 1242. godine, moguće je pronaći podatke o njegovim nastojanjima da ojača kraljevsku vlast i na području srednjovjekovnih ličkih županija.

Proces jačanja kraljevske vlasti u srednjovjekovnim ličkim županijama može se povezati s reformama u cijelom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, s time da u obzir treba uzeti neke njegove posebnosti. Također, te procese potrebno je sagledati u sklopu širih političkih događanja u središnjoj Europi sredinom 13. stoljeća.²

Cilj je ovog istraživanja prikazati nastojanja kralja Bele IV. da obnovi kraljevsku vlast na području srednjovjekovnih ličkih županija. Na to je pitanje najlakše odgovoriti ako se prouče odnosi kralja prema pojedinim plemićkim rodovima na području srednjovjekovne Like i Krbave. Naime, potrebno je odgovoriti na pitanje koji od plemićkih rodova uživaju kraljevo povjerenje, te mu izravno ili posredno po-

1 KOSZTOLNYK, Z. J., 1996: 121.

2 Zbog sukoba o nasljeđivanju Austrijskog i Štajerskog vojvodstva, koji je trajao od sredine četrdesetih godina 13. stoljeća do 1260. godine, kralju Beli IV. bila je potrebna uređena i mirna unutarnjopolitička situacija. Naime, 15. lipnja 1246. u bitki kraj Bečkog Novog Mjesta poginuo je austrijski vojvoda Fridrik II. Babenberg u sukobu s vojskom kralja Bele IV. Njegovom su smrću Austrijsko i Štajersko vojvodstvo ostali bez gospodara. Oba su vojvodstva postala predmet interesa cara Fridirka II. Hohenstaufovca, češkog kralja Većeslava I. i ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV., koji je već 1247. započeo pripreme za očito neizbježan sukob. Borbe su trajale cijelo desetljeće i konačno su završile 13. srpnja 1260. bitkom kod Kressenbruna između Belinih postrojbi i četa češkog kraljevića Otokara, sina češkog kralja Većeslava I. (KLAJČ, V., 1899: 237-242).

mažu u jačanju kraljevske vlasti. Isto tako, u radu se istražuje djelovanje banova, kao dijela kraljevog državnog aparata.

Glavni problem s kojim se istraživač susreće jest pitanje kakvu i koliku vlast su u Hrvatskoj u 12. i 13. stoljeću imali vladari iz dinastije Arpadovića, tj. kakva je bila narav te vlasti u to doba. Iako se o tome u hrvatskoj historiografiji vodila živa znanstvena rasprava, konačnog odgovora još nema. Prema Nadi Klaić, poseban položaj srednjovjekovne Hrvatske u 12. i 13. stoljeću proizašao je iz njezina političkog razvoja. Naime, kralj u Hrvatskoj u to doba gotovo nema vlasti, što potvrđuju činjenice da tu ne postoje kraljevske županije, da kralj tu ne ubire porez i na kraju da za Hrvatsku nema kraljevskih darovnica.³ Nada Klaić je išla tako daleko da je tvrdila da je kralj “u takvoj zemlji stranac”.⁴ S ovakvim se zaključcima nije složio Mladen Ančić, koji je pošao sa stajališta da je moguće znanstveno raspravljati o tome u kojoj mjeri kralj ostvaruje svoja prava u Hrvatskoj, ali se moraju u obzir uzeti činjenice koje govore o tome da u Hrvatskoj do polovice 13. stoljeća postoji fond kraljevskih zemljišnih posjeda, da se tu pobiru kraljevski porezi i da se prvotna organizacija mehanizama kraljevske vlasti postupno raspada pod pritiskom različitih feudalnih sila.⁵ S druge strane, iako se Tomislav Raukar i Neven Budak ne slažu s Nadom Klaić “da je Arpadović u Hrvatskoj bio ‘stranac’ jer na tom dijelu kraljevstva više nije imao kraljevskih zemalja”, ipak oni taj zaključak u temelju ne osporavaju, jer se s njom slažu da u Hrvatskoj, tj. od Gvozda do jadranske obale, prije Bele IV. Arpadovići nisu mogli organizirati kraljevske županije niti ubirati kraljevske poreze.⁶ U svakom slučaju i Ivo Goldstein je pisao da u to doba u Hrvatskoj “nešto vlasti ima i hrvatsko-ugarski kralj, koji stoluje u dalekoj Panonskoj nizini”.⁷

Dok na području srednjovjekovne Slavonije postoji više uzroka slabljenja kraljeve vlasti početkom 13. stoljeća,⁸ čini se da je vladar u drugoj polovici 12. i početkom 13. stoljeća u srednjovjekovnoj Lici i Krbavi ostvarivao barem neku nominalnu vlast. Naime, malo je sačuvanih pisanih izvora iz razdoblja prije vladavine Bele IV., koji bi nam pobliže dali

3 KLAJĆ, N., 1976: 361-364.

4 KLAJĆ, N., 1976: 361.

5 ANČIĆ, M., 1997: 241-253.

6 RAUKAR, T. – BUDAK, N., 2006: 229.

7 GOLDSTEIN, I., 1996: 18.

8 Uzroci pada kraljeve vlasti na području srednjovjekovne Ugarske i Slavonije jesu: uzurpacija ili legitimna predaja sudske vlasti u korist novih zemljoposjednika, predaja vlastelinima prava građenja utvrda, pravo vlastelina na držanje vlastite vojne sile i prijenos prava ubiranja raznih davanja na vlastelina (BEUC, I., 1985: 88).

odgovor je li i na koji način kralj na tom prostoru uspio organizirati primjenu svoje vlasti i ostvarivati vladarska prava. Ipak, sačuvana je darovnica kralja Andrije II. iz 1219. godine, kojom templarima daruje županiju Gacku,⁹ iz čega posredno proizlazi da je taj prostor prije 1219., tj. tijekom 12. stoljeća, bio pod kraljevim nadzorom.¹⁰ Ovo upućuje na činjenicu da je i prije kralja Bele IV. na prostoru srednjovjekovnih ličkih županija mogao postojati neki kraljevski posjed.¹¹

Poseban položaj srednjovjekovne Hrvatske u 12. i početkom 13. stoljeća, uključujući prostor srednjovjekovnih ličkih županija, proizašao je iz njezina političkog razvoja. Što je bio uzrok takvoj situaciji? Nada Klaić je kao uzroke odbacila nemar Arpadovića ili unutarnje borbe u njihovoj obitelji u 12. stoljeću, ali i politička kretanja u 1102. godini, iz kojih bi proizašao eventualni stvarni ugovor između predstavnika hrvatskih plemena i Kolomana. Naime, prema njoj, mali je utjecaj Arpadovića na položaj Hrvatske u 12. stoljeću,¹² možda zato jer je moguće da su vlast u Lici i Krbavi preuzeli lokalni plemićki rodovi još u doba Trpimirovića.¹³ Ipak, ne može se govoriti da su sve srednjovjekovne ličke županije u rukama plemićkih rodova jer, kao što je rečeno, postoji vijest o tome da je kralj Andrija III. godine 1219. darovao templarima županiju Gacku. Svakako treba uzeti u obzir kako je moguće da su još “za doba avarske vladavine Lika, Krbava i Gacka postigle određeni politički individualitet, što je imalo posljedica u životu tih, pa i ostalih hrvatskih krajeva”.¹⁴ U vrijeme nominalne vlasti Arpadovića u Hrvatskoj u drugoj polovici 12. i početkom 13. stoljeća proces jačanja lokalnih plemićkih rodova još se snažnije razvio.¹⁵

Ako se želi utvrditi kolika je bila stvarna vlast kraljeva iz dinastije Arpadovića, zanimljivo je proučiti proces razrješenja crkvene ovlasti na području današnje Like u 12. i početkom 13. stoljeća. Naime, krajem šezdesetih godina 12. stoljeća senjski biskup Mirej (*Mireo episcopo*) nastojao se osloboditi mjerodavnosti splitskog nadbiskupa, zbog čega ga je papa Aleksandar III. prekorio i naredio mu da bude vjeran i pokoran splitskom nadbiskupu Žerardu (*G(erardus) Spalatenensis archiepiscopus*) kao što su bili i njegovi preteče.¹⁶

9 CD 3: 174-176.

10 Do ovakvog je zaključka došao Mladen Ančić (ANČIĆ, M., 1997: 245).

11 ANČIĆ, M., 1997: 245.

12 KLAIĆ, N., 1976: 361.

13 CD 3: 174-176.

14 HORVAT, Z., 2003: 12.

15 Usporedi: KLAIĆ, N., 1976: 361-364.

16 CD 2: 121-122.

Uskoro, sedamdesetih godina 12. stoljeća, pojavio se novi problem. Naime, pitanje razgraničenja Senjske i Ninske biskupije zahtijevalo je ponovno upletanje samoga pape Aleksandra III.¹⁷ Konačno je i to pitanje riješeno na crkvenoj sinodi u Splitu 1185. godine. Prema odredbama sinode, senjski biskup zadržao je Senj, Vinodol, Gacku i Bužane,¹⁸ ali mu je teritorij smanjen u korist novoosnovane Krbavske biskupije. Naime, krbavski biskup je dobio Krbavu, pola Like, Novigrad, Drežnik i Modruš.¹⁹ Ostatak današnje Like u pitanju crkvene jurisdikcije pripalo je ninskom biskupu koji je držao Nin, cijelu Lučku županiju i polovicu Like.²⁰ Zanimljivo je primijetiti da se u rješavanje ovog problema uključilo nekoliko biskupa, pa i papa Aleksandar III., te se o njemu raspravljalo i na sinodi u Splitu. Ipak, u ovom tako važnom pitanju nije sudjelovao kralj Bela III., tada zakoniti vladar u Hrvatskoj, što posredno govori o njegovoj "stvarnoj" vlasti u Dalmaciji i Hrvatskoj.²¹

Kao što je rečeno, sačuvano je vrlo malo vijesti o podjeljivanju posjeda ili cijelih županija pojedinim plemićkim rodovima.²² Iz činjenice da nije sačuvana nijedna isprava o tome da je kralj darovao cijelu županiju lokalnim plemićkim rodovima, Nada Klaić potvrđuje svoju tezu. Ona, naime, smatra da su se lokalni plemićki rodovi ličkih županija do sredine 12. stoljeća domogli funkcija župana bez vladarove suglasnosti, te da su stare hrvatske županije iza Velebita prešle u ruke velikaša još u doba Trpimirovića.²³ Nadalje, kada je ugarsko-hrvatski kralj Stjepan II. darovao i potvrdio splitskom nadbiskupu župe Krbavu, Bužane, Plaški, Vinodol, Modruš i Novigrad 1163. godine,²⁴ to je on učinio više u smislu ovlasti crkvene vlasti, a ne političke uprave nad tim krajevima.²⁵

Također, indikativno je da su se župani iz srednjovjekovnih zavelebitskih županija u 12. i početkom 13. stoljeća

17 CD 2: 164 i 164-165.

18 Signiensis episcopus habeat sedem suam in Signa et habeat has parochias: Signia, Vallem vineariam, Gezcam et Busan, CD 2: 192-194.

19 Corbauiensis episcopus habeat sedem suam in Corbaua et habeat has parochias: Corbauam, medietatem Lice, Nouigrad, Dresnic et Modrusam, CD 2: 192-194.

20 Nonensis episcopus habeat has parochias: Nonam, totam Lucam et medietatem Lice, CD 2: 192-194.

21 Usporedi: KLAJČ, N., 1976: 367.

22 Kao što je rečeno, kralj Andrija II. darovao je 1219. godine županiju Gacku templarima. Ipak, ovdje se ne radi o darivanju pojedine županije plemićkom rodu nego crkvenom redu (op.a.).

23 KLAJČ, N., 1976: 362.

24 Corbavie, Buxani, Plasi et Valis Vinarie, Modrusse et Novigradi; CD 2: 96-97.

25 BOGOVIĆ, M., 1988: 44-45.

vrlo rijetko pojavljivali u pratnji zakonitog vladara ili pripadnika vladarske obitelji, kao npr. plemstvo iz Ugarske i Slavonije. Prvi put se u pratnji hercega Andrije, sina kralja Bele III., spominje krbavski župan Slavogost (*Slauogosti Corbauiensis comitis*) 1198. godine u Zadru.²⁶ Andrija je tom prigodom potvrdio samostanu sv. Kuzme i Damjana u Zadru sve posjede, koje su mu darovali hrvatski kraljevi Krešimir i Zvonimir.²⁷ Tek za 1221. godinu sa sigurnošću možemo tvrditi da se jedan prekovelebitski župan našao u pratnji kraljeva službenika. Tada je, naime, krbavski župan Slovinja (*Slovina Corbaviensi comite*) prisustvovao sudu, koji je vodio hrvatski i dalmatinski ban Očuz (*ego Ochus banus Dalmatie et Croatiae*) između samostana sv. Kuzme i Damjana i templara.²⁸

Iz iznesenog može se zaključiti da se vlast kraljeva dinastije Arpadovića na tome području održavala više formalno negoli stvarno, zato što je kraljevski dvor bio daleko. U doba patrimonijalnog kraljevstva kralj je vlast ostvarivao preko dvorske i teritorijalne uprave, što se posebno očitovalo postojanjem kraljevskih županija i ubiranjem poreza.²⁹ Budući da o ovome s područja srednjovjekovnih ličkih županija u 12. i početkom 13. stoljeća ima vrlo malo vijesti, čini se da na tom prostoru Arpadovići sve do Bele IV. nisu u potpunosti ostvarivali svoja kraljevska prava. Ipak, svakako je postojala nominalna vlast kraljeva iz dinastije Arpadovića, pa se ne može ići tako daleko i tvrditi da je ugarski kralj na prostoru Hrvatske “stranac” ili “nepoželjan gost”.³⁰

U razdoblju razmjernog mira, do sredine 13. stoljeća, na području srednjovjekovne Krbave i Like razvili su se gospodarstvo, trgovina i kultura, na što upućuje činjenica da je prema kriterijima iz 1185. godine, tj. u doba kada je osnovana biskupija, Krbava bila važnije i veće naselje.³¹ Također se u to doba razvilo domaće rodovsko plemstvo, koje je početkom 13. stoljeća u tim županijama imalo stvarnu vlast, zbog čega je potrebno posebnu pozornost usmjeriti na odnose kralja Bele IV. prema pojedinim plemićkim rodovima zavelebitske Hrvatske, te što jasnije proučiti kraljeva nastojanja da ojača svoju vlast i na tom prostoru nakon 1242. godine.

26 CD 2: 293-294.

27 S druge strane, Nada Klaić smatra vrlo malo vjerojatnim da se jedan prekovelebitski župan spušta sve do Zadra da bi bio u hercegovoju pratnji, a pogotovo zato što to nisu učinili ostali prekovelebitski župani (KLAJĆ, N., 1976: 375).

28 CD 3: 202-203; KLAJĆ, V., 1899b: 241.

29 BEUC, I., 1985: 40-58.

30 KLAJĆ, N., 1976: 361 i 364.

31 HORVAT, Z., 2003: 157.

Budući da se jačanje kraljevske vlasti na prostoru srednjovjekovne Like i Krbave vremenski podudara s reformama Bele IV. i njegovim nastojanjima da učvrsti i obnovi kraljevsku vlast u cijelom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, potrebno je ukratko prikazati ta kraljeva nastojanja. Naime, kralj Bela IV. suočio se s velikim problemima već po dolasku na vlast 1235. godine.³² U namjeri da provede svoje reforme Bela je morao napuniti državnu blagajnu.³³ Zbog gubitka vladarskog posjeda (*patrimonium*) nisu mu ostavljene velike mogućnosti, pa je morao ponovno stjecati kraljevska dobra. To je prema svjedočanstvu Rogerija Apuljskog,³⁴ izazvalo veliko nezadovoljstvo pogođenog plemstva.³⁵ Bela IV. je potporu i oslonac za svoje planove pronašao u svojem bratu, hercegu Kolomanu.³⁶ Pokušavajući postaviti vladarski posjed kao osnovu državnoga gospodarstva, kralj Bela IV. i herceg Koloman odlučili su se 1237. godine opozvati sve suvišne i beskorisno učinjene darovnice.³⁷ Nešto poslije, 29. siječnja 1238. godine, Bela je istaknuo da je darovnice povukao jer je "pravo kraljevske krune sasvim nestalo".³⁸

Dva su događaja usporila Beline reforme u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Prvo, velika tatarska pobjeda nad ugarsko-hrvatskom vojskom u bitki na rijeci Šajo 1241. godine otvorila je slobodan prolaz Tatarima u Panonsku dolinu, te dalje prema Slavoniji i Hrvatskoj, sve do dalmatinskih gradova.³⁹ I drugo, u toj bitki smrtno je ranjen herceg Koloman, vjerni oslonac kralja Bele.⁴⁰

Želeći osigurati uspjeh svojih reformi, kralj Bela je trajnu upravu u svojim zemljama odlučio predati odanim ljudima, za koje je mogao biti siguran da ga neće iznevjeriti,

32 KLAIĆ, N., 1976: 316; KOSZTOLNYK, Z. J., 1996: 121-122.

33 O reformama kralja Bele IV. vidi: ENGEL, P., 2001: 101-105.

34 Rogerije Apuljski (oko 1200.-1266.) srednjovjekovni je redovnik i kroničar rođen u Torre Magiorreu, u pokrajini Apuliji, u Italiji. Kao varadinski kanonik (biskup od 1249.) bio je suvremenik tatarske provale, koju je opisao u svojom djelu *Carmen miserabile* (SZENTPÉTERY, I., 1938: 543-588).

35 KOSZTOLNYK, Z. J., 1996: 121-122.

36 KLAIĆ, V., 1899a: 216-218.

37 *universas perpetuitates superflue et inutiliter factas*, CD 4: 40-41; KOSZTOLNYK, Z. J., 1996: 122.

38 U ispravi u kojoj kralj Bela IV. potvrđuje posjede križarskim redovima jasno stoji: *Emerici regum Hungariae illistrum factas, per quas ius corona regiae pene penitus erat annullatam*, CD 4: 48-50.

39 O provali Tatara u Hrvatsku vidi: SOLDI, J. A., 1968/1969: 371-388.

40 KLAIĆ, V., 1899a: 223.

pa je tako kralj nagrađivao i pojedine slavonske plemiće.⁴¹ Nadalje, Bela je za sebe vezao pojedine skupine plemića ili plemićke rodove podjeljujući im slobode i povlastice, uvrštavajući ih u svoje vitezove.⁴² Tako si je osiguravao potporu u borbi protiv plemićke neovisnosti, ali i u vanjskopolitičkim sukobima.

U Belinim pokušajima jačanja svoje vlasti postoje tri osnovne namjere. Prvo, kralj je htio podignuti utvrde i utvrđena mjesta za obranu kraljevstva.⁴³ Naime, na postanak kraljevskih gradova ne može se gledati samo kao na kraljevu reakciju nakon tatarske provale, nego je proces formiranja varoši i gradova mnogo dugotrajniji i prate ga temeljne društvene promjene,⁴⁴ iako su neki privilegije stekli neposredno nakon tatarske provale.⁴⁵ Druga je kraljeva namjera bila odijeliti posjede i zemlje kraljevskih utvrda od imanja hrvatskih plemena. Naime, svaka kraljevska utvrda (*castrum*) obuhvaćala je i okolicu, čija je granica bila jasno određena,⁴⁶ a ako toga nije bilo, izbijali su sukobi između stanovnika kraljevskih utvrda i okolnog plemstva. Ove probleme su u Slavoniji rješavali banovi, pa je ban Stjepan Gut-Keled 1249. godine vratio kraljevskim utverdama posjede u Turopolju, koji su mu bili otežani nakon smrti hercega Kolomana.⁴⁷ Treća namjera kralja Bele bila je naseliti puste dijelove zemlje. Naime, povlačeći se pred Tatarima, Bela je uočio važnost ravnjornije naseljenosti na cijelom području svojega kraljevstva kao preduvjet za obranu i razvoj države.

41 Tako je nagradio varaždinskog župana Mihajla koji je pomogao kralju tjerajući razbojнике oko Varaždina i Ptuja vlastitom četom vitezova. Kralj mu je darovao Lobor (Lobur), Veliku (Velica), Klenovnik (Clenonik) i Zlogonje (Zlogonam) (CD 4: 245-247).

42 *numero servientium et aliorum nobilium ipsos de cetero aggragamus et adiungimus*, CD 4: 258-259; Kralj Bela IV. ubrojio je desetoricu članova plemićkog roda Pribić (*fidelium nostrorum filiorum Priba de Podgoria*), koji su živjeli na južnim padinama Plješivice, u svoje kraljevske vitezove zbog službe koju su obavljali kralju nekoliko puta.

43 Tako je ban Stjepan Gut-Keled 1250. godine dopustio knezu Ivanu, sinu Jaroslava (*Iwan comiti filio Irislai*), da na brdu Lipovcu (*montem quendam Lipouch*) kod Samobora podigne čvrst grad "na čast i obranu kraljevstva" (*ad honorem et confortacionem regni fidelitate*) (CD 4: 441-442).

44 Primjerice, već 1209., kralj Andrija II. podjeljuje povlastice slobodnoga grada Varaždinu (CD 3: 89-91). Isto tako Bela 22. studenog 1251., potvrđuje gradu Šibeniku prava koja očito ima već otprije (CD 4: 465-466).

45 Npr. privilegij zagrebačkog Gradeca, "Zlatna bula" od 16. studenog 1242. godine. Vidi: CD 4: 172-176.

46 Na primjeru zagrebačke privilegije iz 1242. godine vidi se jasno određena i opisana granica posjeda (CD 4: 172-176).

47 CD 4: 402-403.

Geografski položaj Like na srednjovjekovnim putovima iz Slavonije preko Hrvatske do dalmatinskih gradova,⁴⁸ sam je po sebi iziskivao pozornost kralja Bele IV. On je ubrzo nakon povlačenja Tatara usmjerio pozornost i na prostor srednjovjekovne Hrvatske. Tako se već u vijesti o sklapanju uzajamnog sporazumijevanja građana Senja s rodom Babonića u veljači 1243. godine⁴⁹ mogu vidjeti prva nastojanja kralja da nakon provale Tatara ojača svoj utjecaj južno od planine Gvozda. Budući da je sukob bio silovit, mir se mogao postići samo upletanjem kralja⁵⁰ ili Crkve.⁵¹

Tako se i prve konkretne vijesti o kraljevim nastojanjima da ojača svoj utjecaj na prostoru srednjovjekovne Like i Krbave, mogu pronaći u akciji razgraničavanja posjeda kraljevskih gradova od onih plemena Mogorovića.⁵² Naime, s tim je ciljem 1248. godine slavonski ban Stjepan Gut-Keled (*Stephanus banus totius Slavoniae*) istraživao posjede u Lici.⁵³ Budući da su imovinske prilike u Hrvatskoj zbog provale Tatara bile pogoršane,⁵⁴ moguće je da je ban svoju misiju razlučivanja i odvajanja posjeda plemića od posjeda kraljevskih utvrda⁵⁵ obavljao u sklopu reforme kralja Bele. Naime, kao što je spomenuto, sličnu je misiju ban Stjepan obavio i iduće 1249. godine u Slavoniji, u Turopolju, gdje je morao kraljevskim utverdama vratiti posjede koji su im oteți nakon smrti hercega Kolomana.⁵⁶

Suočivši se s problemima na terenu, ban je morao ustanoviti je li posjed Tetačić (*possessione Tethacsics*) zemlja kraljevske utvrde ili nasljedna zemlja plemića Poruga i njegovih sinova,⁵⁷ koji su bili članovi plemena Mogorovića.⁵⁸ Komi-

48 Iako je glavni srednjovjekovni prometni smjer iz Zagreba i Slavonije prema Dalmaciji dolinom rijeke Une, ipak je i put preko Like imao svoju važnost, posebno u razvijenoj srednjem vijeku (ČORALIĆ, L., 1997: 27, 34, 114, 120, 127, 150, 156 i 193).

49 *mutuum colloquium*, CD 4: 181-182.

50 KLAIĆ, N., 1976: 346.

51 Thallóczy, Lj., 1897: 336.

52 Sredinom 13. stoljeća plemićki rod Mogorovića imao je svoje posjede u Ličkoj županiji. Više o rodu Mogorovića vidi: KLAIĆ, V., 1897: 44-54.

53 *ad partes Likae*, Regesta 1893: 199-200.

54 KLAIĆ, V., 1897: 45.

55 *ad distinguendum et separandum terras nobilium a terris castensibus et vice-versa destinaus*, Regesta 1893: 199-200.

56 CD 4: 402.

57 *sit terra castri aut terra haereditaria nobilium Porugh et filiorum suorum*, Regesta 1893: 199-200.

58 *dicti Porugh et filiorum suorum ... quo quorumvis nobilium status Mogorovich*, Regesta 1893: 199-200.

sija je ustanovila da je taj posjed od davnina (*ab antiquo tempore*) bio u vlasništvu Poruga i njegovih sinova. U dokumentu također je jasno opisana granica posjeda plemićkog roda Mogorovića. Išla je preko polja Visoke Gorice, do brda Pečnuka, pa do Morske gore i potočića Dragobila.⁵⁹ Kralj Bela davao je povlastice utvrđenim kraljevskim gradovima s jasno određenim granicama želeći ih izvući od utjecaja lokalnog plemstva i postaviti kao nositelje svoje vlasti.

Po akciji bana Stjepana posredno se može protumačiti kolika je važnost Like u kraljevim nastojanjima. Prvo, ta se važnost očituje u činjenici da je kralj poslao svojeg najpovjerljivijeg čovjeka, slavonskog bana Stjepana Gut-Keleda, da riješi slučaj. Povjerenje koje je u bana Stjepana imao kralj Bela IV. vidljivo je i iz kraljeva pisma građanima Trogira, od 4. travnja 1248. godine. Naime, kralj ga je preporučio Trogiranima da uredi njihove prilike.⁶⁰ Nešto poslije, 1251. godine, Bela je i službeno pohvalio bana Stjepana da je “nevjernike iskorijenio, da je neutvrđena mjesta utvrdio i puste krajeve mnoštvom naroda napučio”.⁶¹ Drugo, važnost Like očituje se u činjenici da banu Stjepanu u njegovoj istrazi pomažu dvadeset i četiri suca ličkih plemićkih rodova.⁶² Moguće je da kralj nije želio donijeti jednostranu odluku, koja bi bila povod novim sukobima, te je i drugu stranu uključio u povjerenstvo. Ovu činjenicu potkrepljuje i podatak da su u povjerenstvu sudjelovali i posebno delegirani suci,⁶³ što svakako naznačuje koliko je kralj htio da sve strane budu zadovoljne radom povjerenstva. Godine 1272. i kralj Stjepan V. potvrdio je ispravu bana Stjepana Gut-Keleda iz 1248. godine.⁶⁴

Zanimljivo je proučiti daljnji odnos Bele IV. prema rodu Mogorovića. Naime, Bela je nastojao ojačati položaj utvrdenoga grada Počitelja (*Pochitel*) u Ličkoj županiji. U ispravi od 26. siječnja 1253. godine vidi se da je želio proširiti posjed utvrde Počitelj.⁶⁵ Knez Petar, sin Tolimra Ličkog,⁶⁶ i knez Disislav iz plemena Mogorovića,⁶⁷ su za ustupanje zemalja

59 *Metae: terrae Mogorovich, campus visoka Goricza ad montem Pecnuk, Morska gora et rivulus Dragobil*, Regesta 1893: 199-200.

60 CD 4: 346.

61 CD 4: 468-470.

62 *cum XXIV iuratis iudicibus nobilium de Lika*, Regesta 1893: str 199-200.

63 *cum centurionibus ad id deputatis*, Regesta 1893: str 199-200.

64 Regesta 1895: str 112.

65 CD 4: 522-523.

66 *comes Petrus filius Tholmiri de Lika*, CD 4: 522-523.

67 *Disislaws de genere Mogorouch*, CD 4: 522-523.

utvrde Počitelja⁶⁸ u zamjenu dobili posjede na području od Podgorja do sela Podhumca, Brušana i Teplušana.⁶⁹

Iako je moguće da je isprava falsifikat iz polovice 14. stoljeća, jer je po načinu pisanja sličnija ispravama kraljeva Karla Roberta i Ljudevita, ne treba potpuno isključiti točnost nekih informacija koje donosi. Moguće je da su krivotvorene samo granice opisanih posjeda.⁷⁰ Iako je upitno da li je Disislav Mogorović za ustupanje zemalja utvrde Počitelja dobio upravo navedene posjede, ipak je to moguće. Osim toga, budući da je u to doba kralj vodio rat za nasljedstvo u Austriji i Štajerskoj te je trebao sređenu unutarnju političku situaciju, vjerojatno ne bi jednostrano proširivao posjed utvrde Počitelj. Nadalje, zamjena posjeda Počitelja (*terram Pochotil*) za neke posjede spominje se i u nešto kasnijoj ispravi iz 1263. godine, pa je očito kralju ova utvrda bila strateški vrlo važna. Zbog njezine važnosti kralj Bela IV. je, prema ispravi od 29. siječnja 1263. godine⁷¹, nastojao učvrstiti njezin položaj unutar Ličke županije. Budući da grad nije mogao egzistirati bez zemlje, tj. posjeda koji ga okružuje, kralj je nastojao utvrdi Počitelj osigurati zemlju. Novom slavonskom banu Rolandu od plemena Ratoldova (*Rolandum banum tocius Sclauonie*)⁷² naredio je da za zemlju utvrde Počitelj knezu Petru daruje jednaku veličinu zemlje.⁷³ Prema ispravi, čini se da je kralj Bela tražio tu zemlju kako bi na njoj podignuo novu jaču utvrdnu. Također, u ispravi je rečeno da je takvu misiju već prije obavio ban Stjepan Gut-Keled.⁷⁴ Iako se ne može točno odrediti kada, moguće je da ju je obavio nakon siječnja 1253. do 1260. godine. Naime, u ispravi od 26. siječnja 1253. godine ne spominje se nikakav ban, nego je kralj naredio Ninskom kaptolu da obavi zamjenu.⁷⁵ Ovome u prilog ide činjenica da je od 1254. godine ban Stjepan Gut-Keled ponekad nosio i titulu "primorskog bana i kneza triju polja",⁷⁶ kako je i tituliran pri obavljanju ove misije. Isto tako, posjede ban

68 *a nostra serenitate iure perpetuo pro terra alia castri in Lika Pochitel pro concambium sew permutacionem*, CD 4: 522-523.

69 *possessionum ipsius Podgorye vocatorum pertinentium ad villas Podhumac, Brussane et Theplussane*, CD 4: 522-523.

70 Usporedi bilješku uz prijepis isprave u CD 4: 523.

71 CD 5: 245-246.

72 Prema podacima iz sačuvanih dokumenata Vjekoslav Klaić je ustvrdio da je ban Roland obnašao bansku čast od 1261. do 1267. godine (KlAIĆ, V., 1899a: 242).

73 *comite Petro de Lyca(!) terram Pochotil(!) ... de terra castri in Lyka terram equiualentem percepimus assignari*, CD 5: 245-246.

74 *Stephanum banum maritimum comitem trium Camporum, considerata primo, sicut a nobis mandatum habuerat*, CD 5: 245-246.

75 *capitulo ecclesiae Nonensi*, CD 4: 522-523.

76 U to doba Hrvatskom i Dalmacijom upravlja ban Stjepan, koji se naziva "ban primorski i župan triju polja" (KlAIĆ, V., 1889a: 240).

Stjepan nije mogao zamijeniti nakon 1260. godine, jer se od tada više ne spominje u izvorima te je vjerojatno mrtav.⁷⁷

Prema svemu navedenom, očito je da zamjena za posjede utvrde Počitelj nije išla baš lako, te se može zaključiti da je kralj Bela IV. najmanje tri puta pokušavao učvrstiti svoj položaj. Kralj je uvijek u zamjenu davao neke posjede. Prvi put, 20. siječnja 1253. godine, kada je Ninskom kaptolu naredio da odredi granice župe Podgorje i zamjeni neke posjede za posjede utvrde Počitelj, koju su tada držali knezovi Petar, sin Tolmira Ličkog, i Držislav od plemena Mogorovića. Drugi put, kralj Bela IV. odredio je bana Stjepana Gutkeleda da obavi istu misiju, što je on učinio između 1253. i 1260. godine. I konačno, treći put, odredio je bana Rolanda da ličkom županu Petru daruje neku zemlju u zamjenu za zemlju utvrde Počitelj, što potvrđuje i isprava sastavljena 29. siječnja 1263. godine.

Iz te isprave jasno je koliko je kralju Beli IV. bilo vrlo važno imati čvrstu utvrdu i osigurati joj nesmetano funkcioniranje, pa je knez Petar Lički za odštetu dobio posjed Kasezi,⁷⁸ na kojemu se nalazila crkva sv. Ivana Krstitelja, te posjede Siče, Grebenar i Bratan.⁷⁹ U ispravi je jasno opisana granica između posjeda kraljevske utvrde Počitelj i novih posjeda Petra Ličkog. Posjede je razdvajao potok Srčan,⁸⁰ te su s njegove desne strane bili posjedi kneza Petra,⁸¹ a s lijeve zemlja stanovnika utvrde.⁸² U tekstu isprave velika pozornost posvećena je granici posjeda, što pokazuje da su definirane granice bile zalog mira između stanovnika utvrde i kneza Petra Ličkog.

Isto tako, u ispravi jasno piše da je Bela IV. potvrdio Petru Ličkom i njegovim nasljednicima svu vlast na navedenim područjima kao nasljednu i vječnu.⁸³ Budući da nakon ove isprave nema vijesti o događajima vezanim za Počitelj, očito je spomenuto rješenje bilo na obostrano zadovoljstvo.

77 KLAJČ, V., 1889a: 242.

78 Posjed Kasezi nalazio se na području današnjega grada Gospića. Više vidi: PAVIČIĆ, S., 1990: 19-22.

79 *Kazeg, scilicet Zcycheu, Grebenar et Bratan ... meta terre Kazeg ab ecclesie snacti Johannis Baptiste*, CD 5: 245-246.

80 *aquam Zerchan cadit quidam parvus riuulus*, CD 5: 245-246.

81 *ad dextram partem in ipso riuulo eundo est terra ipsius Petri comitis*, CD 5: 245-246.

82 *et ad sinistram partem est terra populorum castris*, CD 5: 245-246.

83 *in hac parte easdem auctoritate presencium confirmamus in ipsius comitis Petri heredum et successorum suorum potestate perpetuo duraturas*, CD 5: 245-246.

Bela IV. i plemićki rod Gusića Krbavskih

Čini se da je rod Gusića Krbavskih još od kraja 12. stoljeća kao nasljednu imao titulu krbavskih župana.⁸⁴ Budući da su Gusići očito bili vrlo moćan rod, Bela ih je nastojao privući sebi. Najbolji način za to bilo je darivanje ili potvrđivanje posjeda, što je on učinio, no zauzvrat je tražio vjerno služenje. Takve vijesti o rodu Gusića postoje i sredinom 13. stoljeća. Naime, prema ispravi iz 1258. godine knez Ladislav, sin Jakova Gusića Krbavskog,⁸⁵ darovao je nenaseljen posjed Gomiljane u županiji Bužane⁸⁶ pripadnicima dviju grana plemena Lapčana.⁸⁷ Iz isprave se vidi da je Ladislav Gusić taj, ali i obližnji posjed Radoslava Vas⁸⁸ ranije primio od kralja Bele IV. Naime, oba mu je posjeda darovao kralj,⁸⁹ što je potvrđeno dva puta. Prvi put 13. veljače 1250. godine privilegijem kralja Bele,⁹⁰ i drugi put darovnicom bana Stjepana Gut-Keleda, bana čitave Hrvatske iz 1252. godine.⁹¹ Budući da ovaj posjed 1258. godine nije naseljen,⁹² čini se da ga Ladislav Gusić nije mogao zadržati, vrlo vjerojatno jer je bio udaljen od njegovih matičnih posjeda u Krbavi. Također, možda Ladislav Gusić i nije bio zainteresiran zadržati ga, jer mu se više isplatilo zamijeniti posjed, pa ga je vrlo brzo, već 1258. godine, prepustio Lapčanima.

Ovo nisu bili jedini posjedi koje je knez Ladislav Gusić kao nagradu primio od kralja Bele. Naime, prema ispravi od 26. prosinca 1298. godine, dobio je od njeza za vjernost i služenje još šest posjeda u Krbavi.⁹³ Tom se ispravom knez Kurjak (*comitem Churiacum*), rodonačelnik plemićkog roda Kurjakovića, pred hrvatskim banom Pavlom Šubićem obvezao vratiti neka imanja krbavskim plemićima iz roda Gusića. Naime, braća Gvido, Desina i

84 Prvu studiju o plemićkom rodu Gusića, tj. knezovima Krbavskim, napisao je Vjekoslav Klaić (KLAJĆ, V., 1898: 190-214).

85 *nobilis vir Ladizlaus filius condam Jacobi de Corbavia Gusych*, CD 5: 102-103.

86 *terram seu possessionem suam desertam in Buxane Gomilane dictam*, CD 5: 102-103.

87 *omnes de generatione Laptane nobiles de Lapat*, CD 5: 102-103.

88 *existentem propre aliam villam suam Radoslaula uas*, CD 5: 102-103.

89 *quas possidet dictus Ladizlaus ex dono regie maiestatis*, CD 5: 102-103.

90 *scriptum in M ducesimo quinquagesimo, septimo idus februarii ... privilegium serenissimi domini nostri Bele regis*, CD 5: 102-103.

91 *et aliud magnifici Stephani tocius Croacie bani ... M II. C. LII*, CD 5: 102-103.

92 *terram seu possessionem suam desertam un Buxane Gomilane dictam*, CD 5: 102-103.

93 *pro fide et servitio ... sex possessiones positas in Chorbavia*, MSHSM 3: 431-432.

Pribislav (*Gvidus, Desina et Pribislaus fratres*) tražili su od kneza Kurjaka da im vrati posjede koje je njihov otac Ladislav, sin Jakova Gusića od Krbave (*Ladislavo patri eorum, filio comitis Jacobi de Chorbavia Gusich*) dobio privilegijem od kralja Bele⁹⁴ za vjernost i služenje. Isprava je sastavljena u Vrani pred hrvatskim banom Pavlom Šubićem.

U ispravi iz 1298. godine poimence je navedeno tih šest posjeda.⁹⁵ Bili su to Dramotiša i Poltribarje(?), pa Grabošević Plac(?), potom Kovačići i Ravljane,⁹⁶ te posjed Domakofri(?), koji se nalazio u Hrvatskoj, tj. u Lučkoj županiji.⁹⁷

Iako u ispravi nije točno rečeno kada su i zbog kojih usluga posjedi darovani Ladislavu Gusiću, moguće da je navedene posjede dobio od kralja Bele IV. u vrijeme kada je od njega primio i posjede Gomiljane i Radoslava Vas, tj. 1250. godine.⁹⁸ Budući da je prema ispravi od 26. prosinca 1298. godine Ladislav Gusić spomenute posjede primio od kralja Bele IV., jer ga je zadužio vjernošću i službom, očito da je Ladislav spadao u plemstvo koje je kralj smatrao pouzdanim.

Bela IV. i plemstvo županije Bužani

Kao što je rečeno, Bela je nastojao privući lokalne plemićke rodove kako bi ojačao svoju vlast u pojedinim županijama. No, čini se da je prema bužanskom županu Nemanji izabrao drugačiji pristup. Naime, iskoristio je sukobe između građana susjednog Raba i bužanskih župana kako bi osigurao svoj utjecaj na prostoru županije Bužani.⁹⁹ O

94 *unum privilegium domini nostri Belli regis*, MSHSM 3: 431-432.

95 *Dramotische et Poltribafye ... Crabosevich Plach ... Chovachiche et Rafgnane ... et unam possessionem in Chorvatia Domachofri in Luca*, MSHSM 3: 431-432.

96 Zbog iskrivljenih imena, vrlo je teško utvrditi gdje su se nalazili pojedini posjedi, ali je Vjekoslav Klaić ustanovio da bi se toponim Rafgnane mogao odnositi na selo Ravljane pokraj Otočca (KLAJČ, V., 1897: 55).

97 O Lučkoj županiji vidi: SMILJANIĆ, F., 1995/1996: 205-256.

98 CD 5: 102-103.

99 „...Buška župa ili Bužani obuhvatala je porječje srednje i doljne Like, nekako od utoka Novčice pak do onog kraja gdje se Lika gubi u ponore. Osim toga pripadali su toj župi predjeli kojima protječu neki lijevi pritoci Like, kao što su Bakova i Otešica (Hotešica). Buška je župa na sjeveru graničila s Gatanskom, na zapadu s Podgorskom, na jugu s Likom, a na istoku s Krbavom. Prema tomu zapremala je prostor, na kojem se danas nalaze mjesta: Krasno, Kuterovo, Kosinj gornji i doljni, Perušić, Bužim, a možda i Smiljan...” (KLAJČ, V., 1902: 15).

sukobu bužanskih župana i Rabljana postoje pisani podaci još od 1179. godine.¹⁰⁰

Prva vijest o kraljevim namjerama u vezi s time svakako je pokušaj osnivanja grada Jablanca (*Jablanich*) na mjestu gdje je otok Rab najbliži obali. Ponovno je ban Stjepan Gut-Keled (*Nos Stephanus banus totius Sclavonie*) bio osoba kojoj je kralj 1251. godine naredio da osnuje “novi grad na čast gospodina kralja Ugarske”.¹⁰¹ Saveznike koji bi mu pomogli ojačati vlast, kralj je pronašao u građanima Raba. Iskoristivši njihov prirodni interes za osnivanje kolonije na obali, na mjestu s kojeg završavaju ceste preko Velebita važne za razvoj njihove trgovine, Bela je pronašao čvrstog saveznika. Naime, čini se da je podjela Jablanca 1179. godine¹⁰² između bužanskih župana i Rabljana više odraz rapskih želja da se utvrde na kopnu negoli odraz stvarnog stanja.¹⁰³ Kraljeva namjera da podigne grad na mjestu gdje je Rab najbliži kopnu i na kojemu je završavao put kojim su se stanovnici Bužana koristili kao izlazom na more, baš kao što je stanovništvu Like Karlobag izlaz na more, jasno pokazuje da je Bela IV. namjeravao i na taj način ojačati svoju prisutnost na tom prostoru. Osim toga, moguće je da je kralj računao na stanovnike Raba kao doseljenike u novi grad, čija bi prisutnost osigurala dugovječnost nove naseobine. S druge strane, Rabljanima je kraljeva inicijativa bila prihvatljiva zbog njihovih sukoba s bužanskim županom Nemanjom ranije te godine.

Naime, prema miru sklopljenom 26. srpnja 1251. godine, župan Nemanja (*županum Nemagnam*) i Rabljani sukobili su se jer im je on oteo stoku.¹⁰⁴ Ovaj put sudionici su bili krbavski biskup Saracen (*Sarracinus Chorbauiensis episcopus*) i ban Stjepan Gut-Keled. Poštujući ondašnju pravnu proceduru, odlučeno je da župan Nemanja mora pustiti Rabljane do Jablanca, a u Ninu im vratiti otetu stoku.¹⁰⁵

100 Mir su 27. listopada 1179. godine sklopili bužanski župani (*Malichnicus filius Borisclaii iupani una cum fratre meo Stroiiano iupano et Porugano ac Mirco filio Bogdani iupani*) s predstavnicima grada Raba koje su vodili rapski biskup Andrej (*cum Andrea Arbensi episcopo*), gradski sudci Stjepan i Miho (*Stephano et Micha iudicibus*) te drugi plemići (*et aliis nobilibus*) (CD 2: 160-161).

101 *novam civitatem ad honorem domini regis Ungarie*, CD 4: 472-473; više o osnivanju grada Jablanca vidi: KLAIC, N., 1973: 203-213; KLAIC, N., 1976: 379-378.

102 CD 2: 160-161.

103 KLAIC, N., 1988: 6.

104 CD 4: 450-451.

105 *ad castrum de Ablana ... recipiant animalia*, CD 4: 450-451; KLAIC, N., 1973: 206-207.

Postavlja se pitanje zašto je Bela stao na stranu Rabljana, a nije pokušao darovnicama privući lokalno plemstvo i župana Nemanju, kao što je učinio u Lici i Krbavi. Budući da je kralj Bela IV. na umu imao šire političke odnose, podupirao je Rabljane. Naime, na taj bi način sebi privukao mletačke podanike, što su oni u tom trenutku svakako bili.¹⁰⁶ Prema odredbama, grad se morao obzidati, a kralj se obvezao gradu dati povlastice kakve uživaju Trogirani, Šibenčani i ostali kraljevski gradovi na moru.¹⁰⁷ Činjenica da će Rabljani u novom gradu uživati posebne povlastice pokazuje da je novi grad Jablanac zapravo trebao biti nova rapska kolonija. Naime, gradski suci i vijećnici birat će se između Rabljana koji žive u Jablancu,¹⁰⁸ a jednako tako rapski trgovci u Jablancu neće plaćati carinu.¹⁰⁹ I na kraju, sav primorski prostor župe Bužani, između Žrnovnice i Karlobaga, trebao je pripasti Rabljanima.

Iako u pisanim izvorima nakon tog razdoblja ne postoji nikakav dokaz da je Jablanac kao novi kraljevski grad stvarno osnovan,¹¹⁰ ipak bi ove događaje trebalo tumačiti kao početne namjere kralja Bele IV. da na rubnom prostoru županije Bužani ojača svoj položaj izgradnjom novog kraljevskoga grada.¹¹¹

Plemićki rod Lapčana u planovima Bele IV.

Iako pleme Lapčana ne potječe s područja srednjovjekovne Like i Krbave,¹¹² ipak su zanimljivi, obzirom na kraljev utjecaj, podaci o pripadnicima dviju grana ovoga plemena sredinom 13. stoljeća. Već je spomenuto da je Ladislav Gusić 1258. godine Lapčanima darovao posjed Gomiljane. Darovnica se poimence odnosila na braću Bogdana i Stanislava, sinove Kerlata (*Bogdan et Stanizlaus fratres, filii Cherlat*) te na braću Stjepana i Radovana, si-

106 KLAJČ, N., 1973: 204.

107 *libertatem qua utuntur Tragurienses et Sibenicienses et alie civitates regis in maritimus*, CD 4: 472-473.

108 *iudices vero et consiliarios eligant ex populis Arbensibus in eadem civitate commorantibus*, CD 4: 472-473.

109 *Mercatores autem Arbenses in eadem civitate Jablanich nullum tributum solvere teneantur*, CD 4: 472-473.

110 KLAJČ, N., 1973: 210.

111 Usporedi: KLAJČ, N., 1973: 208-210.

112 Iako je najranija hrvatska historiografija tvrdila da plemićki rod Lapčana potječe iz gornjeg Pounja, tj. iz okolice današnjeg Lapca (KLAJČ, V., 1897: 59-60), Miho Barada je dokazao da mjesto njihova porijekla treba tražiti u okolici Zadra, točnije sjeverozapadno od današnjeg Nadinskog blata (BARADA, M., 1954: 473-535). Pogledati i: Majnarić 2007: pass.

nove Bogdoslava (*Stipanus et Radovanus filii Bogdoslavii*), kao i na njihove nasljednike.¹¹³ U ispravi je rečeno da su ovi Lapčani za kralja Belu već prije više puta obavljali određene vojne ili dvorske službe.¹¹⁴ Knez Ladislav Gusić prepustio je Lapčanima napušteni posjed vjerojatno s namjerom da ga Lapčani nasele, što je i bio jedan od glavnih ciljeva reformi kralja Bele IV.¹¹⁵ Nakon preseljenja u zavelebitske Gomiljane ova su četvorica Lapčana morala za dobivene posjede obnašati vojnu službu.¹¹⁶ Vrlo vjerojatno su baš ovi Lapčani odabrani za naseljavanje tog područja, jer su uživali kraljevo povjerenje.

Svakako je u Lapčane iz gornjeg Pounja¹¹⁷ veliko povjerenje imao i sljedeći slavonski ban, ban Roland.¹¹⁸ Naime, on je prema ispravi sastavljenoj prije 14. listopada 1263. godine¹¹⁹, preporučio Lapčane (*Lapuchienses*) svojem gospodaru kralju Beli IV. da im potvrdi slobode, iako su ih neki optuživali da su sebi podredili pojedince iz kraljevskog kastruma.¹²⁰

Kao odgovor na ovu molbu, kralj Bela IV. potvrdio je slobode Stjepanu i drugim plemićima od Lapca (*Stephanus et alii nobiles de Lapuch*) ispravom od 14. listopada 1263. godine.¹²¹ U toj ispravi sačuvan je tekst molbe bana Rolanda, kojim moli kralja da poslušaj njegovu molbu.¹²² Očito je ban Roland bio vrlo uvjerljiv te je kralj Bela IV. povjeroval da su Lapčani bili vjerni sluge te da od njih može očekivati da će to i dalje biti.¹²³ Na kraju im je kralj potvrdio plemićki status i plemićke slobode.¹²⁴

113 *et eorum heredibus heredumque suorum*, CD 5: 102-103.

114 *multimoda ac crebra servicia*, CD 5: 102-103. Barada je tvrdio da se u ovom slučaju radilo o vojnim ili dvorskim službama (BARADA, M., 1954: 513.).

115 KLAJIĆ, V., 1899a: 238.

116 Usporedi: BARADA, M., 1954: 514-515.

117 Da se potvrda sloboda, koju je Lapčanima 1263. godine dao kralj Bela IV., odnosila na jednu granu roda koja je živjela u području gornjeg Pounja, utvrdio je Miho Barada (BARADA, M., 1954: 516-530).

118 *Rolandus banus tocius Sclauonie*, CD 5: 266-267

119 CD 5: 266-267; Tekst je iz isprave kralja Bele IV. od 14. listopada 1263. godine, koju je izdao Lapčanima.

120 *castrenses*, CD 5: 266-267. U ispravi je rečeno da su Lapčani bili optuživani da su sebi podložili neke podložnike kraljevskog kastruma ne određujući o kojem se kastrumu radilo.

121 CD 5: 267; Ovu je ispravu poslije potvrdio i kralj Karlo Robert 13.10.1322. godine.

122 *litteras dilecti et fidelis nostri Rolandi bani Sclauonie in hec verba.*, CD 5: 267.

123 *predictos Lapuchienses tum propter seruicium eorum exhibitum et in futurum exhibendum*, CD 5: 267.

124 *in eodem statu et in eadem libertatem*, CD 5: 267.

Iz svega je jasno da je Lapčane kralj Bela IV. veoma cijenio. Za njih se zauzeo i kraljev čovjek od povjerenja, slavonski ban Roland, prema čijem je savjetu kralj donio svoju odluku. Obje su strane imale korist od dodjeljivanja plemićkog statusa i sloboda ovoj grani plemena Lapčana. Naime, Lapčani su bili zadovoljni jačanjem svojega političkog položaja, ali i ekonomskim postignućima toga čina. S druge strane, kralj Bela IV. sada je mogao računati da će biti vjerni podanici i u budućim vremenima.

ZAKLJUČAK

Iako još nije dan konačan odgovor na pitanje o naravi kraljevske vlasti u srednjovjekovnoj Hrvatskoj u 12. i do sredine 13. stoljeća, prema spoznajama dosadašnje hrvatske historiografije čini se da je ondje kraljevska vlast postojala, no postavlja se pitanje o snazi i naravi te vlasti. A vlast kraljeva dinastije Arpadovića na prostoru srednjovjekovne Like, Krbave i Gacke do sredine 13. stoljeća čini se da je bila više nominalna negoli stvarna.

U Belinim nastojanjima da osnaži svoju vlast u srednjovjekovnim ličkim županijama očituju se dva glavna smjera političkog djelovanja. Prvo, imajući na umu da stvarnu vlast na tom prostoru imaju plemićki rodovi, kralj ih je nastojao privući, a ako to nije bilo moguće, pokušao je na drugi način ostvariti svoju prisutnost u određenoj županiji. I drugo, nastojao je ojačati položaj kraljevskih utvrda koje bi bile oslonac njegovoj vlasti na određenom prostoru. Zato, nakon tatarske provale postoje vijesti o uređivanju granica posjeda već postojećih kraljevskih utvrda i utvrđenih plemićkih gradova. I drugo, nastojeći privući plemićke rodove, kralj Bela IV. darivao im je i potvrđivao zemlju, a za uzvrat je tražio njihovo vjerno viteško sluzenje, te gotovo uvijek i vojnu službu.

Povjerljive misije i službe kralj Bela IV. dodjeljivao je dokazano pouzdanim i vjernim plemićima ili cijelim plemićkim rodovima. Najpouzdaniji Belin kraljevski službenik bio je slavonski ban Stjepan Gut-Keled, koji je u to doba obnašao i službu hrvatskog bana.¹²⁵ Osim bana Stjepana, i kasniji slavonski ban Roland od plemićkog roda Ratoldova djelovao je na prostoru srednjovjekovnih županija zavelebitske Hrvatske s ciljem jačanje kraljevske vlasti.

125 Četrdesetih i pedesetih godina 13. stoljeća nadležnost bana Stjepana Gut-Keleda rasprostirala "od Semmeringa do Dubrovnika, i od Senja do Drine" (KLAIC, V., 1899a: 240).

Hrvoje KEKEZ
**Bela IV. i jačanje
 kraljevske vlasti
 u Lici, Bužanima i
 Krbavi nakon provale
 Tatara 1242. godine**

U Hrvatskoj i Slavoniji služba bana bila je dio kraljeva državnog aparata te je u odsutnosti kralja obnašao kraljevsku vlast, što je u Ugarskoj činio palatin.¹²⁶

Osim slavonskih banova Stjepana Gut-Keleda i Rolanda, glavni oslonac kralju Beli IV. na prostoru srednjovjekovnih zavelebitskih županija bili su pripadnici plemićkih rodova koji potjecali s područja Like ili izvan nje. Prema pisanim izvorima, zaključuje se da se utjecaj kraljeve vlasti osjećao u srednjovjekovnim zavelebitskim županijama, tj. u Lici, Krbavi i Bužanima, a od prije i u Gackoj. Treba također istaknuti da jačanje kraljevske vlasti u srednjovjekovnim ličkim županijama ne treba promatrati kao zasebnu pojavu, nego kao dio šire kraljevske politike reformi koje je poduzimao kralj Bela IV. tijekom svoje duge vladavine. Osim toga, potrebno je provesti daljnja istraživanja odnosa lokalnih plemićkih rodova zavelebitskih županija prema vladarima dinastije Arpadovića, kako bi se što točnije utvrdilo kakav je bio utjecaj kralja i kraljevske vlasti na prostor srednjovjekovne Like, Krbave i Gacke prije provale Tatara i vladavine kralja Bele IV.

Karta 1.

Vijesti o jačanju kraljevske vlasti na prostoru srednjovjekovnih ličkih županija

1. Regesta 1893: KUKULJEVIĆ, I. (1893), "Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII.", *Starine JAZU*, sv. 26., Zagreb.
2. Regesta 1895: KUKULJEVIĆ, I. (1895), "Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII.", *Starine JAZU*, sv. 27., Zagreb.
3. MSHSM 3: LJUBIĆ, Š. (1872), *Listine o odnošajih između južnog slavenstva i Mletačke republike*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 3, Zagreb, 1872.
4. CD 2-5: SMIČIKLAS, T. (1904-1907), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2-5, Zagreb.
5. Szentpétery 1938: SZENTPÉTERY, I. (1938), *Scriptores Rerum Hungaricarum*, "Carmen Miserabile super Destructione Regni Hungariae per Tartaros", (ur. Ladislaus Juhász), vol. 2, Budimpešta, str. 543-588.

LITERATURA

- ANČIĆ, M. (1997), *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, "Excurs: Narav kraljevske vlasti u Hrvatskoj XII. i XIII. stoljeća", Zadar-Mostar, 1997.
- BARADA, M. (1954), "Lapčani", *Rad JAZU*, knj. 300, Zagreb, str. 473-535.
- BEUC, I. (1985), *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb.
- BOGOVIĆ, M. (1988), "Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožića Benje (pregled povijesti Krbavske ili Modruške biskupije)", *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, zbornik radova, Rijeka-Zagreb.
- ČORALIĆ, L. (1997), *Put, putnici, putovanja*, Zagreb.
- ENGEL, P. (2001), *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895 - 1526*, London-New York.
- GOLDSTEIN, I. (1996), "Županije u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj", *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb.
- HORVAT, Z. (2003), *Srednjovjekovne katedralne crkve Krbavsko-modruške biskupije*, Zagreb-Gospić.
- KLAIĆ, N. (1973), "Kako Jablanac postaje slobodan kraljevski grad 1251. god.", *Vjesnik historijskog arhiva Rijeka i Pazin*, sv. 18, str. 203-213.
- KLAIĆ, N. (1976), *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb.

- KLAIĆ, N. (1988), „Srednjovjekovna Krbava od Avara do Turaka“, *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, zbornik radova, Rijeka-Zagreb, str. 1-9
- KLAIĆ, V. (1897), “Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća”, *Radovi JAZU*, sv. 130, Zagreb, str. 44-54
- KLAIĆ, V. (1898), “Rodoslovlje knezova Krbavskih od plemena Gusić”, *Rad JAZU*, knj. 134, Zagreb, str. 190-214
- KLAIĆ, V. (1899a), *Povijest Hrvata*, sv. 1, Zagreb.
- KLAIĆ, V. (1899b), “Hrvatski bani za Arpadovića (1102.-1301.). 2. Bani prije i poslije Belusa do g. 1225.”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, god 1., Zagreb.
- KLAIĆ, V. (1902), *Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku*, Zagreb.
- KOSZTOLNYIK, Z. J., (1996), *Hungary in the Thirteenth Century*, New York.
- MAJNARIĆ, I. (2007), “Rod Karinjana krajem XIV. i tijekom prve polovice XV. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Závoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 25, Zagreb, str. 25-58.
- PAVIČIĆ, S. (1990), *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb, reprint: Gospić.
- RAUKAR, T. – BUDAK, N. (2006), *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb.
- SMILJANIĆ, F. (1995/1996) “Teritorij i granice Lučke županije u ranom srednjem vijeku”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 35, sv. 22, Zadar, str. 205-256.
- SOLDO, J. A. (1968/1969), “Provala Tatara u Hrvatsku”, *Historijski zbornik*, 21/22, str. 371-388.
- THALLÓCZY, LJ. (1897), “Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova”, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, sv. 9, str. 333-397.

BELA IV. I JAČANJE KRALJEVSKE
VLASTI U LICI, BUŽANIMA I KRBAVI
NAKON PROVALE TARATA 1242. GODINE

Ključne riječi: Bela IV., kraljevska vlast, županija, Lika, Krbava, Bužane, Gacka, ban Stjepan Gut-Keled, ban Roland, Gusići, Lapčani, Mogorovići, Tatari.

Prema sačuvanim pisanim izvorima iz doba vladavine kralja Bele IV. moguće je pratiti jačanje njegove vlasti na prostoru srednjovjekovnih ličkih županija. Osnovna namjera rada jest utvrditi kojim metodama i uz pomoć kojih kraljevskih službenika je kralj Bela IV. pokušao ojačati kraljevsku vlast na tom području. Analizom tih izvora moguće je utvrditi razmjor i snagu kraljeve vlasti, te plemićke rodove ili njihove istaknute predstavnike koji uživaju kraljevo povjerenje te mu pomažu, izravno ili posredno, u ovom procesu. Rad također proučava djelovanje banova na području Like, Bužana i Krbave, kao segmenta kraljeva državnog aparata.

BELA IVth AND THE STRENGTHENING
OF KINGS' POWER IN THE LIKA, BUŽANI AND
KRBAVA AFTER INVASION OF MONGOLS IN 1242

Keywords: king Bela IVth, king's power, county, Lika, Krbava, Bužane, *banus* Stephan Gütkeled, *banus* Roland, family Gusić, family Lapčani, family Mogorović, Tatars.

Written sources that come from the reign of king Bela IVth enable us to observe the strengthening of king's power in the area of medieval Lika. The main idea of this paper is to detect king's methods of increasing his influence and to identify the *servientes* who helped him consolidate his power in medieval counties of Lika, Krbava and Bužane. By analysing the preserved documents we can detect which of the noble families from these parts of Croatia assisted him in

Hrvoje KEKEZ

**Bela IV. i jačanje
kraljevsk e vlasti
u Lici, Bužanima i
Krbavi nakon provale
Tatara 1242. godine**

this process. Furthermore, we can prove that, because some of the distinguished members of these families are greatly trusted by king Bela IVth, he has given them lands and free status. Finally, this paper detects and describes the political actions of slavonian *bani*, who were one of the segments of king's ruling apparatus, in counties of Lika, Krbava and Bužane. This represents a contribution to research of history of medieval Croatia up to the end of 13th century.